

SZALAI LÁSZLÓ

Patriotizmus és forradalom

Az alábbi tanulmányban a patriotizmus és forradalom kapcsolatát elemzem, a nacionalizmus-elméletek és az 1917-es oroszországi forradalom szakirodalmá, valamint Lenin írásai alapján. A szerteágazó tematikából az 1789-es francia forradalom és az 1917-es orosz forradalom alapján vizsgálom a hazafogalom változását, illetve a nemzethez való viszonyt.

A PATRIOTIZMUS ÉS A NACIONALIZMUS

A nemzet modern képződmény, a kutatók többsége a 18. század utolsó negyede és a 19. század első évtizede közé teszi a megjelenését. Kialakulásában fontos szerepet játszott a szekularizáció, a kapitalizmus, a bürokrácia és a forradalom. Ekkoriban vált közkeletűvé az az eszme, hogy a világ különálló nemzetekre oszlik, amelyek saját jellegzetességekkel bírnak, a nemzetek a politikai hatalom forrásai, illetve az emberek csak akkor szabadok, amennyiben autonóm nemzethez tartoznak, továbbá a nemzetközi béke és biztonság attól függ, hogy minden nemzet autonóm legyen, lehetőség szerint a saját államában.¹ A nacionalizmus mint szekularizált vallás, az isteni akarat helyére a nemzet jogát helyezte, a szabadság és testvériség eszméjét. Ez az új ideológia a felvilágosodás azon meggyőződésére megy vissza, hogy az ember értelme által önmaga is meg tudja szervezni a társadalmat.² Elie Kedourie szerint a szekuláris, forradalmi nacionalizmus eszméjének kialakításában kulcsszerepet játszott Immanuel Kant, aki az isteni akarat helyére az ember szabad és autonóm akaratát állította. A francia forradalom gyakorlatán túl Kant és Herder, illetve a romantikusok, Fichte, Schleiermacher, Schlegel és Arndt művei szolgáltatták a nacionalista politika szellemi bázisát. Ebben az eszmében a nemzet és az állam egyesült, és az egyén igazi szabadságát úgy

¹ Smith 2000.

² Smith 2008: 137-138.

nyeri el, ha valamelyik nemzetállam tagja lesz, amely megtestesíti a kulturálisan és nyelviileg egységes nép akaratát. A francia forradalom során az antik városállamot idealizálták, annak világos területi határait, igazságszolgáltatási hagyományait, polgár tudatát és lelkes patriotizmusát. A politikai szolidaritás kifejeződését keresték a múltban, ennek a szolidaritásnak a kialakítását az oktatással és a közművelődéssel akarták elérni, ezáltal szabad és egyenlő embereket teremteni, a haza iránti odaadást erősíteni, a törvények tiszteletét elmélyíteni.³ A szülőföld iránt érzett szeretet és a haza iránti odaadás, a patriotizmus közötti különbség abban nyilvánul meg, hogy a patriotizmus haza-fogalmával leírt terület a sokszorosa a szülőföld területének, ahol személyesen ismerjük az ott lakókat, a szokásokat, amiről konkrét emlékeink, vizuális élményeink vannak. A haza fogalma történetileg változó, például a 13-14. század óta a nemesség, a politikai közösség államával fonódott össze, míg a modern nemzeti közösség kialakulása után a nemzethez kapcsolódó nemzetállami patriotizmus váltotta fel.⁴ Ugyanakkor Walker Connor szerint a patriotizmus szemben is állhat a nacionalizmussal. A patriotizmus fogalmát csak az állam és területe iránt érzett lojalitásra lehet alkalmazni, míg a nacionalizmus fő jellemzője a nemzet mint etnokulturális közösség iránti odaadás. A 18. század a hazafias társadalmak aranykora, a hazai erkölcsök, az egészségügy, a gazdaság stb. javítását célul kitűző mozgalmak, társaságok keletkezésének ideje. Ez a patriotizmus mind formájában, mind pedig tartalmában különbözött a nacionalizmus filológiai, történelmi és néprajzi elemek keveredéséből kialakult célkitűzéseitől. A patriotizmus praktikus céljai a mezőgazdaságban, az egészségügyben és a kereskedelemben szemben álltak a 19. századi nemzeti mozgalmak célkitűzéseivel a nemzeti kultúra és társadalom újraalkotásáról. Az állam és a nemzet szétválasztása fontos ebben a tekintetben, a gondolatmenet szerint az állam egy adott területhez tartozó autonóm intézményrendszer, a nemzet viszont a kulturális és történelmi közösség egy típusa. Mostanában az államhoz való lojalitást is magában foglalja a fogalom. Manapság, amikor az állam politikai közössége egybeesik a nemzet kulturális közösségével, nehéz megkülönböztetni a két eltérő lojalitást.⁵

A francia forradalommal kezdődően a patriotizmus forradalmi-népi formájában az állami (territoriális-politikai) tényező volt a döntő, az etnicitással, a történelmi folytonossággal vagy a nyelvvel szemben. A forradalomban kiharcolt társadalmi vívmányok megvédése állt a patrióta-hazafias lelkesedés hátterében. Az 1789-es francia forradalomban a patrióta jelentése a forradalmárral, a világszabadságért küzdővel volt azonos, a felvilágosodás nem-

³ Smith 2008: 138-139.

⁴ Szűcs 1984: 111-113. és 122-123.

⁵ Smith 2008: 144-145.

zeti programjának képviselte következtében.⁶ 1870 után a nacionalizmus a korábbi baloldali, liberális gondolatokkal való rokonságtól eltávolodva sovíniszta, kirekesztő jobboldali mozgalommá alakult. A „birodalmak korában” Hobsbawm szerint a nacionalista mozgalmak egyöntetűen elutasították a proletár mozgalmakat. A nacionalizmus és az internacionalizmus egymást kizárónak tűnt, de az emberek identitását különböző helyzetekben más-más lojalitások mozgatják. Az első világháborút támogató munkások példáját hozza fel Hobsbawm, akik egy évvel a háború kitörése után már sztrájkoltak a háborús kormányzat ellen. A különböző politikai mozgalmak (a nacionalista, szocialista vagy vallásos) keveredtek egymással, jól ismert a vallás és a nacionalizmus szövetsége, például Lengyelországban. A szociális követelések és a nemzeti törekvések kombinációja is nagyon hatásosnak bizonyult, ezt példázza ugyancsak Lengyelország esete, ahol a Lengyel Szocialista Párt vezetése hozta meg az egyesülést. Az osztály- és a nemzettudat közötti hierarchia felállítása helyett a kettő keveredése, a kettő tudatforma közötti komplex viszony a jellemző.⁷

Marx és Engels szerint a feudalizmus viszonyai között kezdődött meg a nemzetek kialakulása, ugyanakkor a kapitalizmusban válik a nemzetállam az alapvető államformává.⁸ A kialakuló világpiac megszünteti a korábbi nemzeti elzárkózást és kozmopolita fogyasztás, termelés lép a helyébe, továbbá a feudalizmus sokszínű rendi rétegződéséhez képest egységesítette a különböző viszonyokat a társadalmi osztályokon belül.⁹ A nemzetek eredetéről írva Engels a nyelvek elkülönülését tartotta a nemzetállam alapjának. A nyelvi, területi, gazdasági, kulturális egység már a középkorban megalapozódott. A tőkés fejlődéssel a nemzeti korlátok egyre inkább megszűnnek, az életviszonyok különbözősége csökken.¹⁰ A munkásoknak azért nem lehet hazájuk, mivel a tőkés viszonyok között az állam a burzsoázia osztályuralmát szolgálja. A forradalom után viszont „a nemzeten belüli osztályellentéttel együtt a nemzetek egymással szemben ellenséges magatartása is eltűnik.”¹¹ Mivel a kapitalizmus nemzetközivé tette az osztályszerkezetet, ezért a munkáosztály egy nemzeten belüli küzdelme a kommunizmusért valójában nemzetközi ügy. A területi közösség sajátosságai nem fognak eltűnni, ezt támasztja alá, hogy az antikvitásban a polisz, a feudalizmusban a rendi-korporációk, a kapitalizmusban pedig a nemzetállam alapját képezte/képezi.¹² A polgári nemzeti

⁶ Hobsbawm 1997: 112-116. és Szűcs 1984: 153.

⁷ Hobsbawm 1997: 153-158.

⁸ Tőkei 1988: 469.

⁹ Marx-Engels 1963: 19-20.

¹⁰ Tőkei 1988: 469-470. és Marx-Engels 1963: 33.

¹¹ Marx-Engels 1963: 33.

¹² Tőkei 1988: 473-476.

mozgalmakat támogatni kell az elnyomó, reakciós államokkal szemben, vagy a nemzet különválását a burzsoá uralom alól. A nemzet eszköz a feudális és burzsoá osztályok kezében, hogy eltérítsék a munkásokat és a parasztokat a forradalomtól.

NEMZETI IDENTITÁS AZ OROSZ BIRODALOMBAN

A 20. század elején az orosz nemzeti identitás még nem volt egységes, melynek okát alighanem az egységes oktatás hiányában, a rendkívüli térbeli távolságokban és a regionalizmusban kell keresnünk. A helyi gazdasági, kulturális és családi kapcsolatok erősebbek voltak az országos kötelekeknel, amelyek kialakíthatták volna az egységes orosz nemzeti identitást. David Brandenberger szerint sem a cári rendszer, sem a korai szovjet rendszer nem tudta koherenssé tenni a nemzeti identitást. A fő ok az oktatásban és a sajtóban megjelenített nemzeti múlt hiányában keresendő: a nemzeti hősök és egy dicső nemzeti múlt (csaták, nemzeti dinasztia) megalkotásának hiánya magyarázza, miért nem alakult ki egységes orosz nemzeti identitás. Árnyalja a képet, hogy a nép természetesen rendelkezett leegyszerűsített ismeretekkel történelmi személyiségekről, eseményekről, így népszerű volt IV. Iván és Nagy Péter, Kutuzov és Szuворov, illetve a parasztfelkelések vezetői, Pugacsov és Razin. A népi folklórban regionálisan jelentős eltérések voltak az egyes személyiségek megítélésében. A század elején a regionális tudat erősebb, mint a közös haza tudata, ez az első világháború idején jól látható, amikor is az orosz közkatonák nem értették, miért harcolnak, csak a szülőfalu védelme motiválta őket. Mindez 1917-re sem változott, az egységes orosz nemzeti identitás továbbra is hiányzott. Az 1920-as évek közepén végzett felmérések bizonyítják, hogy a parasztok körében sokkal erősebb volt a helyi kötődés (kosztromai, vlagyimiri, stb.), mint a nagyorosz birodalmi tudat. Az oroszok meghatározásában az idegen, nem orosz népektől való elhatárolódás volt a fő jellemző, vagyis a negatív megkülönböztetés.¹³

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A FORRADALOM A CÁRI BIRODALOMBAN

A hosszúra nyúló első világháborúban a területi veszteségeket a belső társadalmi problémák tovább növelték, ezek végül 1917 februárjában robbanáshoz vezettek. A háború kitörésekor még a császárhű patriotizmus volt

¹³ Brandenberger 2002: 10-16.

a jellemző, úgy tűnt, hogy a birodalom integratív ereje még nem veszett el.¹⁴ A nem-orosz népek is lojálisnak bizonyultak a cárhoz és százezrével szolgálták őt a háborúban. A lengyelek az újraegyesülést a cár uralma alatt tervezték. Az általános lelkesedés közepette csak a szociáldemokraták ellenezték a háborút. A németeknek ugyanakkor diszkriminatív intézkedéseket kellett elszenvedniük, bezártak német iskolákat és egyesületeket, nyilvánosan tilos volt németül beszélni.¹⁵

Lenint is váratlanul érte a világháború kitörése, miként a munkásmozgalom egészét. Az európai szociáldemokrácia jelentős csoportjai támogatták a háborút, a munkáspolitikát, az internacionalizmus nacionalista-honvédő szempontokra cserélődött.¹⁶ A háború gazdasági- és osztályszempontú értékelése volt a kiindulópont Leninnél, a háború demokratizálásával szemben, a haza védelme csak a háború rabló céljainak igazolása.¹⁷ A haza védelmének gazdasági háttere: „Valamennyi nagyhatalom a világ kirablásáért, felosztásáért, piacokért, népek leigázásáért visel háborút.”¹⁸ A munkásmozgalom felső rétegét a befolyó profitból csepegtetett morzsákból vásárolják meg. A haza védelme jelszó, ha az imperialista hazát kell védeni, ez nem megengedhető, de egy antiimperialista nemzeti felkelés esetén már támogatandó. A világháborút a szocialista forradalom kitörésének szempontjából vizsgálta Lenin, innen kiindulva logikailag érthető elemzésének lényege, vagyis a nemzetek egymás elleni háborúját minden nemzet munkásainak saját kormányuk megbuktatásáért vívott polgárháborúvá kellett átalakítaniuk. Lenin szerint a cári monarchia veresége a háborúban forradalomhoz vezet, az orosz forradalom pedig az európai forradalom előfeltétele lesz.¹⁹ 1917 májusában a hadsereg szolidaritásában már komoly törést lehetett érzékelni a tisztek és a közkatonák között.²⁰ A cári autokrácia bukása azért volt lehetséges, mert a nem-orosz népek körében is hitelét veszítette. Fontos megjegyezni, hogy a lengyel és kurlandi területek a központi hatalmak megszállása alatt voltak. A perifériákon is voltak orosz munkások, ez a helyi nemzeti mérsékelt erővel könnyen konfrontációhoz vezethetett. A földfoglalás Nyugat-Ukrajnában és Fehéroroszországban volt különösen jelentős mértékű, mert itt volt az ún. feketeföld övezet, a parasztok itt szinte kizárólagosan a földesúri földeken dolgozhattak. A földbirtokosok lengyelek és oroszok voltak, az etnikai konfliktus így erősítette a szociális szembenállást, míg a közelben húzódó

¹⁴ Fitzpatrick 2008: 38. és Kappeler 2008: 284.

¹⁵ Kappeler 2008: 284.

¹⁶ Galántai 2000: 143-144. és Krausz 2008: 192-194.

¹⁷ Lenin 1971: 98.

¹⁸ Lenin 1971: 98.

¹⁹ Krausz 2008: 355.

²⁰ Fitzpatrick 2008: 53.

front a radikalizálódó katonákon keresztül hatott a parasztságra. A nyugati parasztság gyűlölete a balti német és lengyel földesurak ellen irányult, míg a keleti nomádság az oroszokkal került konfliktusba. A társadalmilag mobilizált parasztság a városokban idegen etnikumú népekkel találkozott, amelyek felemelkedését akadályozták. A klasszikus modell a déli és nyugati városokban a zsidó és örmény vallási-etnikai diaszpóra csoportok ellen irányuló megkülönböztetés volt. A keleti területeken az orosz nem-orosz ellentét volt az alapvető. A forradalom etnikai-társadalmi struktúrája ennek megfelelően a társadalmi és nemzeti ellentmondások bonyolult hálóját alkotta.²¹ Az Ideiglenes Kormány liberális nemzetiségi politikát folytatott, minden polgár megkapta a polgári és szabadságjogokat, és személyesen a nemzeti és kulturális jogokat. A kivételes rendszabályokat a zsidók és az idegenek ellen felfüggesztették. Az Ideiglenes Kormány alábecsülte a nemzetiségi probléma súlyát, ebben közrejátszott, hogy a háború folytatásával, a nyugalom és a rend megteremtésével, valamint a lakosság ellátásának biztosításával volt elfoglalva. A nemzeti problémák megoldását az összehívandó Alkotmányozó Gyűlésre bízták, a halogatás viszont a társadalmi-nemzetiségi ellentétek fokozásához vezetett.²² Az 1917-es év a nemzetiségi mozgalmak robbanásához vezetett. A nemzetiségek fő csoportját alkotó parasztság miatt ezeknek a mozgalmaknak a célkitűzései az agrár-szociális kérdéskörből kerültek ki. Ennek következtében az eszerekhez kerültek közel ezek a mozgalmak, akik a föderalizmus elvét képviselték. A lengyel területeken a Lengyel Szocialista Párt vált a nemzeti párttá, hasonlóan Finnországhoz, Ukrajnához, vagy a mensevikek vezette Grúziához.²³ A szociáldemokraták a nemzetek önrendelkezési jogát képviselték 1903-as programjuk óta, de a nemzeti kérdés a nemzetközi munkáspárt számára alárendelt jelentőségű volt. A mensevikek 1917-ben az extraterritoriális autonómia álláspontján voltak. Bár a bolsevikoknak volt a legradikálisabb programjuk, a lettek, a finnek és az észtek kivételével nem igazán volt sikerük a nem-orosz népek körében.²⁴

A BOLSEVIKOK ÉS A NEMZETI KÉRDÉS

A nemzeti és szociális követelések a legtöbb nemzeti mozgalmnál keveredtek, így ezek elválasztása, és sterilen a nemzeti kérdés vizsgálata aligha lehetséges Andreas Kappeler szerint.²⁵ A bolsevikok programja a föld, a béke

²¹ Kappeler 2008: 288-289.

²² Kappeler 2008: 290. Gyóni 2011: 11-12.

²³ Figs 1997:71.

²⁴ Kappeler 2008: 295.

²⁵ Kappeler 2008: 297. és Figs 1997: 71.

és a nemzeti önrendelkezési jogra alapozva népszerűbbnek bizonyult az Ideiglenes Kormány autonómia-elképzelésénél. A bolsevikok győzelmét a nemzetiségek körében sokan a város győzelmének a falu fölött, a munkások győzelmének a parasztok fölött vagy az oroszok győzelmének a nem-oroszok fölött tulajdonították. 1917 végétől megindult a periféria részeinek leszakadása a törzsterületről. A háborús eredmények is komolyan befolyásolták az orosz birodalom széthullását. A Német Birodalom és az Oszmán Birodalom újabb támadást indított Oroszország ellen, ez kényszerítette a bolsevikokat a breszt-litovszki béke megkötésére. Ebben a szovjet állam elveszítette népességének egyharmadát, valamint nyersanyag- és ipari erőforrásainak nagy részét.²⁶

A nacionalizmust a bolsevikok rendkívül veszélyes mobilizációs ideológiának tartották, mivel osztályok feletti szövetséget hoz létre nemzeti célok érdekében, és elfedi a kapitalista rendszer visszaosságait (pl.: a nemzeten belüli kizsákmányolást). Ez érthetővé teszi, miért gyanakodtak a bolsevikok a nacionalizmusra. A nemzeti tudat a történeti fejlődés elkerülhetetlen fázisa volt, ezen keresztül vezetett az út az internacionalizmushoz. Lenin a forradalom előtt a nacionalizmust a kapitalizmus termékének tekintette, amely nem állandó jellemzője az emberiségnek. Pjatakov éppen ezért a szocializmusban kizárta a nemzetek létezését, Lenin viszont ragaszkodott hozzá, hogy még a szocializmusban is sokáig fennmaradnak a nemzetek.²⁷

A bolsevikok a nemzetek önrendelkezési jogának pártján álltak, Lenin pedig a kapitalizmus két, ellentétes tendenciájáról beszélt: a nemzeti élet, a nemzeti mozgalmak ébredése, a nemzeti államokért való harc, illetve a nemzetek közötti gazdasági, kereskedelmi, tudományos kapcsolatok fejlődése, a nemzeti határok elmosódása vagy lebontása, a tőke nemzetközi integrációja. A soknemzetiségű birodalmak felbomlása önálló nemzetállamokra alátámasztotta az önálló nemzetállamok kialakulásának tendenciáját.²⁸ A mensevikek és a nemzetiségi szociáldemokrata pártok nem támogatták a nemzetek önrendelkezési jogát, a korábbi keretek felbomlását. A hatalom megszerzésének egyik kulcsponjtja lett a nemzetiségi kérdés, a bolsevikok összekötötték a nemzeti felszabadulást a munkások, parasztok felszabadulásával a cári elnyomás alól. Az OSzDMP 1917. áprilisi konferenciáján az egyik fő vitapont a nemzetek önrendelkezési joga körül alakult ki. A korábbi vitákat folytatták a nemzeti kérdéstről, a szocialista forradalom előkészítése szempontjából tekintettek erre a problematikára. A konferencia kimondta a népek elszakadásra való jogának elismerését azon népek számára, amelyek az adott állam határain belül kívánnak maradni, a területi autonómia elismerését, a nemze-

²⁶ Figes. 1997: 548.

²⁷ Martin 2000:352.

²⁸ Krausz 1989: 17. és Lenin 1977/a: 379-380. vö. Niederhauser 2004: 75.

ti kisebbségek számára pedig külön törvényeket hozott, amelyek garantálják a szabad fejlődést, az összes nemzetiségek munkásainak az oszthatatlan és egységes pártot. Az absztrakt internacionalisták vezetője, Pjatakov szerint az imperializmus korában a tőke megsemmisítette a nemzetek függetlenségét, a gazdasági függést a politikai függésre is kivetítette. Pjatakov álláspontja szerint a nemzeti mozgalmak nem progresszív szerepűek, így nem szövethet velük a munkáosztály. Sztálin javasolta a nemzetek kiválási jogának elismerését, illetve, ha nem válik ki az adott terület, akkor területi autonómia biztosítását. Pjatakov és társai a világforradalom perspektívájából vázolták fel elgondolásaikat, így a nemzeti határok nélküli egyetemes szocialista társadalom megvalósítását tűzték ki célul. Pjatakov számára a nacionalizmus ellenforradalmi ideológia volt, a kapitalizmus reakciós maradványa. Lenin az egyenlőtlen gazdasági fejlődés miatt a nemzeti mozgalmak támogatása mellett érvelt. Pjatakov, Buharin és Boss a nemzeti mozgalmak esetében is a proletár-burzsoá szembenállás, a kapitalizmus elleni harc álláspontján voltak. A nemzeti mozgalmakat maszkként felhasználó nacionalisták ellen irányult Pjatakovék elvont internacionalizmusa, a nemzetek önrendelkezési jogának elutasítása. Pjatakov szerint a nemzetek önrendelkezési joga csak egyesíti az ellenforradalmi erőket a határvidéken. Lenin szerint, ahogy az ellenforradalmi erőket egyesíti a nemzetek önrendelkezési joga, úgy szerez szövetségeket a proletariátusnak. Az erős nemzeti ellenállást a történetileg kialakult bizalmatlanság táplálja, amely a nagyorosz sovinizmusból, a nemzeti elnyomásból ered, ezt csak a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése képes feloldani.²⁹ A bolsevikok a honvédő patriotizmus ellen vannak, mert a polgári-kapitalista Oroszország védelmét nem támogatják. A plebejus nacionalizmus elkülönült a konzervatív uralkodó rétegek nacionalizmusától, és a bolsevikok szövetségese lett, a szociális-gazdasági kérdések közös megoldása miatt (lásd agrárkérdés).³⁰ Az októberi forradalom után Lenin a korábbi állam darabokra hullásáról szólva a nemzetek dolgozóinak harcát hangsúlyozta a nemzeti burzsoáziák ellen és a nemzetek dolgozóinak szövetségét ebben a harcban, a területi-határ kérdéstől pedig nem tartott. A forradalom kiterjesztése vidékre megkövetelte a nemzetiségi autonómiát, vagyis az oktatásban, igazságszolgáltatásban, politikai és kulturális intézményekben, szervezetekben az autonómia biztosítását, valamint a helyi anyanyelv használatának garantálását. Az első szovjet alkotmány alapján az új állam föderatív alapon szerveződött meg, szemben a bolsevikok október előtti elgondolásaival.³¹ Ennek okai: a helyi-regionális hatalmi szervek viszonylagos önállósága, az egyes régiók gazdasági, kulturális sajátosságainak kifejező-

²⁹ Martin 2001:2-3.

³⁰ Krausz 1989: 19-32. és Smith 2004: 1011.

³¹ Kovács 1980: 224.

dése, illetve a központi irányítás lehetetlensége. A nemzetiségi politika alakulását a polgárháború mellett a nemzetiségek önálló értelmiségének hiánya befolyásolta, így az új köztársaságok hivatalnokai más nemzetiségből kerültek ki, ezáltal az új berendezkedés problémái (agrárkérdés, kulturális-oktatási ügyek, vallásszabadság stb.) nemzetiségi színezetet nyertek.³² Az elveszített területek miatt úgy tűnt, hogy a korábbi cári birodalom felbomlott. Az első világháború után a bolsevikok megpróbálták visszafoglalni a korábban elveszített területeket, de a nemzeti kormányok, a szövetséges lengyel és román csapatok, az ellenforradalmár fehérek és az intervenciók csapatok ellenőrzésük alatt tartották ezeket a területeket.³³ A bolsevikoknak végül sikerült a korábbi cári birodalom területének jelentős részét megtartani, a fehérek egységének hiánya és reakciók, orosz nacionalista programjának köszönhetően. Jelentős tényezők voltak még a társadalmi igazságosság ígérete, a nemzeti igények rugalmas kezelése, az ipari munkásság nagy többségének támogatása és a parasztság szimpátiája, a párt erős szervezete és a Vörös Hadsereg harci ereje, valamint a nemzeti mozgalmak lehanyaglása Ukrajnában, Fehéroroszországban és Keleten. A hatalmas politikát és a világforradalmi terjeszkedést jól mutatja a Szovjet-Oroszország által is elismert, mensevik Grúzia 1921-es erőszakos elfoglalása.³⁴

VILÁGFORRADALOM VAGY A SZOCIALISTA HAZA VÉDELME

A breszti béke kapcsán merült fel a hazafiság és az internacionalizmus kérdése a gyakorlatban a bolsevikoknál. A bolsevikok békére irányuló politikáját az ország részekre szakadásának elősegítésével vádolták a politikai paletta többi pártjai. A honvédelem, patriotizmus nemzeti érzései jelentek meg itt, míg a bolsevikok a szociális-forradalmi vívmányok megőrzését helyezték az első helyre, ezzel indokolták a békekötés szükségességét. A béke komoly dilemmákat vetett fel: köthető-e béke egy imperialista állammal, a haza védelme hogyan egyeztethető össze az internacionalizmussal, a forradalom jelenlegi pozícióinak megőrzése, vagy a világforradalom bármi áron való exportálása a fontosabb? A békét az absztrakt internacionalisták (Buharin, Dzerzsinszkij, Radek) és az eszer honvédők ellenében sikerült Leninnek elfogadtatnia. A hadsereg szétesésének idején, amikor a katonák haza akartak menni a falujukba, ez a valóság józanabb értékelésének tűnik.³⁵ A pártban két irányzat kezdett kibontakozni: a világforradalmi, amely offenzív for-

³² Krausz 1989: 35-42.

³³ Kappeler 2008: 298-299.

³⁴ Kappeler 2008: 300-301.

³⁵ Figes 1997: 539.

radalmi taktikát kívánt követni, illetve egy másik, amely Szovjet-Oroszország nemzetközi hatalmi nézőpontjából értékelte az európai folyamatokat. Lenin álláspontja szerint a legfontosabb az orosz forradalom pozícióinak védelme.³⁶ A haza védelmét a háború igazolásának tekintette, a háborúkat politikai és osztályszempontok alapján vizsgálta, az első világháború idején a cári-földesúri patriotizmussal szemben állt, az októberi forradalom után új, szovjet területi-szociális-kulturális hazafogalom kialakításán dolgozott. Ebben a hazafogalomban az etnikai-nemzeti tartalom helyett a társadalmi formáció volt a meghatározó.³⁷ 1919 tavaszán a szovjet köztársaságok szövetséget kötöttek Szovjet-Oroszországgal a polgárháború sikeres megvívása és a hatalom megszilárdítása érdekében. A Népbiztosok Tanácsának 1918. dec. 23-i dekrétuma kimondta, hogy az OSZFSZK támogatja Észtország, Litvánia, Lettország és Ukrajna dolgozó osztályainak a harcát a kizsákmányolás és az elnyomás ellen, a szabadság és függetlenség érdekében.³⁸ A Vörös Hadseregnek különösen fontos és kényes szerep jutott nemzeti érzelmek szempontjából is, hiszen jóllehet soknemzetiségű hadseregről volt szó, de a cári rendszer ruszifikáló politikája miatt fokozottan kellett ügyelnie arra, nehogy a korábbi nagyorosz sovinizmus hagyományának folytatóját ismerjék fel benne. A kispolgári-paraszti patriotizmus kérdése 1919 őszén a balti államokkal kapcsolatos támadás kérdésében is fontos szempont volt. A stratégiai szempont (kedvezőbb védelmi feltételek) és az észt patrióta érzelmek felszítása a szovjetek ellen volt a két fő, mérlegelendő ok. A lengyel-szovjet háború során a patrióta-nacionalista közösség erősebbnek bizonyult a lengyelek esetében, mint az osztályszolidaritás. Lenin jelezte, hogy nem az antant, hanem a lengyel kispolgárság-paraszság hazafias felbuzdulása volt Lengyelország győzelmének a kulcsa.³⁹ Radek kiemelte, hogy nem csupán Lengyelország szovjetizálása állt a támadás mögött, hanem a fehérek visszaszorítása is, továbbá megjegyezte, hogy „Lengyelországban a proletáriátus és a parasztság szegényebb rétegei nem emelkedtek fel arra a fokra, hogy az „elvileg megengedhető támadó háború” sikeresen megvívható legyen.”⁴⁰ 1918. május 23-án a Pravda vezércikkében figyelmeztetett arra, hogy a burzsoázia a nemzeti önrendelkezés jelszavát kihasználva próbálja fenntartani a hatalmát. A nemzeti harc és az osztályküzdelmek összefonódásáról írtak. A VIII. kongresszuson, 1919. márciusában a küldöttek a nemzetek önrendelkezési jogának különböző felfogásait képviselték. Pjatakov a proletariátus önrendelkezésére hivatkozott, Buharin viszont a párt irányvonalától tette

³⁶ Lenin 1977/b: 300-303.

³⁷ Krausz 2008: 359-366.

³⁸ Krausz 1989: 64-67.

³⁹ Krausz 1989: 70-74.

⁴⁰ Krausz 1989: 74-75.

függővé a nemzetek önrendelkezési jogát: ahol a proletárdiktatúra megvalósítása a cél, ott a dolgozó osztályok önrendelkezése a nemzeti kérdés megoldásának módja, ott, ahol nem szerveződött osztállyá a proletariátus, a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése a megfelelő politika. Centralizmus és autonómia, önálló köztársaságok szövetsége körüli kérdések is felvetődtek az egyes köztársaságok szerveződése során. Lenin a szovjet kereteken túl a külpolitikában is fontos szerepet szánt a nemzetek önrendelkezési jogának, a jog elismerését pedig a konkrét helyzetekhez kötött vizsgálatra bízta. A helyi és nemzetközi viszonyok, illetve a munkásmozgalom helyi és nemzetközi feladatainak elemzéséhez kötötte az ilyesfajta vizsgálatot. A dolgozók önrendelkezésének jogát azért is elvetette Lenin, mert könnyen fel lehetett használni a bolsevikok ellen, hogy a saját rendszerüket akarják ráerőszakolni az adott nemzetre.⁴¹ A szocialista forradalom után nem támogatják a nemzeti különválást, de a feudális, vagy polgári viszonyok között igen.⁴² Az önálló szovjetköztársaságok föderációját a fegyveres harc, a védelem hatékony megszervezése és az erőforrások növelése követelte meg. A nemzetek önrendelkezési joga így kulturális síkra helyeződött át, amire azonban szükség is volt a nagyorosz sovinizmus, a helyi nemzeti érzelmek, érzékenységek okán, illetve a centralizmus erős hagyománya miatt.⁴³

1918 nyarától a külföldi intervenció következtében a szovjethatalom támogatói között jelennek meg a hazafias rétegek. A nemzeti érzésnek, a hazafias érzésvilágnak nagyon mélyek a gyökerei, és a kistulajdonosok gazdasági feltételeivel vannak összefüggésben. A középrétegeket tartotta különösen fogékonnak Lenin a hazafias érzésvilág iránt, a hazafiságot a középütt elhelyezkedő társadalmi csoportok érdekeinek érzelmi-ideológiai megjelenésének tartotta.⁴⁴ A patriotizmus az új gazdaságpolitika külföldi tőkebevonását, a koncessziós politikát is érintette. A koncessziós politika elleni tiltakozást a hazafias érzések pozitív megnyilvánulásának tartotta Lenin, a szocialista Oroszorszáért a parasztok éheznek is, csak a külföldi kapitalista tőke ne jöjjön be. A patriotizmus a munkás-paraszt szövetség része lett. Világforradalom, a forradalom exportja, vagy a forradalom helyi érdekeinek védelme váltak égető kérdéssé. A Magyar Tanácsköztársaság, a szlovákiai és a bajor tanácsköztársaságok bukása után az ellenforradalom fellendülése a helyi pozíciók védelmére terelte a figyelmet. A versailles-i békerendszer és a kiépülő *cordon sanitaire* Szovjet-Oroszországba zárta a szocialista társadalmi formációt felépíteni igyekvő bolsevikokat.⁴⁵ A szovjet-lengyel háborúnál ke-

⁴¹ Lenin 1977/c: 25-27.

⁴² Krausz 1989: 88-95. és Smith 2004: 1011.

⁴³ Krausz 1989: 97-99.

⁴⁴ Krausz 2008: 363.

⁴⁵ Krausz 2008: 363-367.

rült napirendre gyakorlati formában a forradalom kiterjesztésének, a támadó háborúnak és a hatalmi szempontok érvényesítésének kérdése. Lenin az antant hatalmak képviselőjét látta a megtámadott Lengyelországban, és jól lehet a lengyel nemzeti szempontok, a lengyelek egyesítése is szerepet játszott szerinte a Szovjet-Oroszország elleni küzdelemben, de az antant támogatása döntő módon befolyásolta a támadást. Ekkor kezdődött a forradalmi és a hatalmi gondolkodásmód összefonódása. A polgári, nemzeti kormányokkal szembeni támadó háború, a forradalom területének kiterjesztése, a korábbi birodalmi terület megőrzésére törekvés úgy jelent meg, mint reálpolitikai gondolkodásmód. A valóság azt mutatta, hogy a lengyel munkásság és parasztság patriotizmusa erősebbnek bizonyult az antikapalista-antifeudális mozgalmi érzelemnél. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a ruszofóbia és az antiszemitizmus is mozgósító erőnek bizonyult, mivel a helyi hatalomban a szovjetek oldalán sok orosz és zsidó is részt vett. Zinovjev és Buharin még 1920 őszén is a világforradalomra készültek.⁴⁶

NEMZETISÉGI POLITIKA A KORAI SZOVJET RENDSZERBEN

1919 és 1923 között dolgozták ki a nemzetek önrendelkezésének kereteit a szovjethatalom adott körülményei között. Ennek az eredménye a pozitív diszkrimináció birodalma (Affirmative Action Empire)⁴⁷, ahol a nemzeti lét szovjet formáját támogatták, hogy ezáltal fegyverezzék le a nacionalizmus erejét. Az országot nemzetiségpolitikai tekintetben orosz és nem-orosz részre osztották, erre utal, hogy a nagyorosz sovinizmus mellett a helyi nacionalizmusokat is veszélyesnek nyilvánították.⁴⁸ A nemzetiségek megkülönböztetésének a nyelv volt az egyik legfontosabb jelzője, de vallási-kulturális jellemzők is meghatározóak lehettek. Rendkívül jelentős volt a nyelvek fejlesztése, az alfabetizáció.⁴⁹

Az 1920-as évek nemzetiségeket pártoló, támogató politikáját a sztálini fordulat után egy centralizáló, az oroszokat előtérbe helyező irány követte, ennek lett a jól ismert jelszava a „szovjet patriotizmus”, ez azonban már nem tárgya a jelen tanulmánynak.

⁴⁶ Krausz 2008: 369-378.

⁴⁷ Stefano Bottoni értelmezésében az „Affirmative Action Empire”: „A Szovjetunió olyan speciális birodalmat alkotott, amelyik aktívan támogatta a különböző népcsoportok kulturális önazonosságának megjelenítését.” Bottoni 2008: 10. Martin 2001: 17-20.

⁴⁸ Slezkine 2000: 317-318. Gyóni 2011: 13.

⁴⁹ Slezkine 2000: 319-323. Gyóni 2011: 13-14.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Lenin, Vlagyimir Iljics 1971: Az opportunizmus és a II. internacionálé csődje. In: Lenin összes művei. 27. köt. Budapest. 94-109.
- Lenin, Vlagyimir Iljics 1977/a: A nemzetek önrendelkezési jogáról. In: Lenin válogatott művei. 1. köt. Budapest. 373-421.
- Lenin, Vlagyimir Iljics 1977/b: Egy szerencsétlen béke kérdésének történetéhez. In: Lenin válogatott művei 2. köt. Budapest. 297-303.
- Lenin, Vlagyimir Iljics 1977/c: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VIII. Kongresszusa. Előadói beszéd a pártprogramról. In: Lenin válogatott művei 3. köt. Budapest. 19-35.
- Karl Marx-Friedrich Engels 1963: A Kommunista Párt kiáltványa. In: Marx-Engels válogatott művek. 1. köt. Budapest. 1-46.
- Bottoni, Stefano 2008: Sztálin a székhelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960). Csíkszereda.
- Brandenberger, David 2002: National bolshevism: Stalinist massculture and the formation of modern Russian national identity, 1931-1956. Cambridge.
- Figes, Orlando 1997: A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924. London.
- Fitzpatrick, Sheila 2008: The Russian Revolution. New York.
- Galántai József 2000: Az I. világháború. Budapest.
- Gyóni Gábor 2011: A történelmi Oroszország népei. Budapest.
- Hobsbawm, Eric J. 1997: A nacionalizmus kétszáz éve. Budapest.
- Kappeler, Andreas 2008: Russlandals Vielvölkerreich. München.
- Kovács István (szerk.) 1980: Az októberi dekrétumok és az első szovjet alkotmány. Budapest.
- Krausz Tamás 1989: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának történetéhez 1917-1922. Budapest.
- Krausz Tamás 2008: Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció. Budapest.
- Martin, Terry 2001: The affirmative action empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923-1939. Ithaca.
- Martin, Terry 2000: Modernization or neo-traditionalism? Ascribed nationality and Soviet primordialism. In: Sheila Fitzpatrick (ed.): Stalinism. New Directions. London-New York. 348-367.
- Niederhauser Emil 2004: Lenin és a nemzeti kérdés. In: Niederhauser Emil: Nemzet és kisebbség. Budapest. 65-83.
- Slezkine, Yuri 2000: The Soviet Union as a communal apartment, or how a socialist state promotee ethnic particularism. In: Sheila Fitzpatrick (ed.): Stalinism. New Directions. London-New York. 313-347.
- Smith, Anthony D.: A történészek és a nacionalizmus. Regio 2000. 2. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00036/pdf/03smith.pdf> a letöltés ideje: 2012. júl. 29.)
- Smith, Anthony D. 2008: The cultural foundations of nations: hierarchy, covenant, and republic. Malden-Oxford-Carlton.
- Smith, Jeremy 2004: Nationalities, policies, soviet. In: James R. Millar. (ed.): Encyclopedia of Russian history. 3. köt. New York. 1010-1018.
- Szűcs Jenő 1984: A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látászöge. Hozzászólás egy vitához. In: Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Budapest. 11-188.
- Tőkei Ferenc 1988: A társadalmi formák marxi elméletéhez. Budapest.

